

МІСТО В ЛІТЕРАТУРІ

УДК 821.161.2

В. Б. Бібік

КИЇВ У СИСТЕМІ ХРОНОТОПНОГО КОМПЛЕКСУ „ПОВІСТІ БЕЗ НАЗВИ” В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Творчість Валеріана Підмогильного – багатогранна, політематична, різнопланова, доволі неоднозначна, супроводжувана різноманіттям її інтерпретацій з боку як прижиттєвої критики, так і літературознавців кін. ХХ – поч. ХХІ ст., і може служити плідним ґрунтом для подальших наукових досліджень. Різні аспекти оцінок творчості письменника репрезентовано в критичних працях Ю. Шереха, В. Мельника, М. Тарнавського, С. Павличко, В. Шевчука, Р. Мовчан, С. Луцій, Н. Бернадської. Названі дослідники з’ясовують проблеми жанрової своєрідності творів, новаторство композиційної побудови, стильову приналежність романів, способи творення образів, специфіку його мовотворчості тощо.

Найбільш інтенсивний період творчості В. Підмогильного охоплює 1920-ті – початок 1930-х років – час активного освоєння урбаністичної теми в українській літературі [1, с. 393 – 438]. „Донині безпрецедентним явищем залишається, наприклад, роман Валеріана Підмогильного „Місто” (1928) – в сенсі становлення властиво міського епосу, повноформатної рефлексії міста на національному ґрунті” [2, с. 119]. Тому й не дивно, що більшість науковців зосереджували свою увагу саме на способах творення і втілення в літературній спадщині В. Підмогильного образу міста, міського середовища, дихотомії „місто-село”, взаємообумовленості образів персонажів із урбаністичним простором. Найповніше згадані аспекти розкриті в працях С. Павличко, Р. Мовчан, Л. Ставицької, В. Фоменко, В. Мельника. Проте, не зважаючи на великий корпус досліджень творчості В. Підмогильного, літературознавці лише фрагментарно розглядали образ міста та репрезентовані ним семантичні нюанси у повістях письменника.

Невипадково об’єктом аналізу обрано останній твір В. Підмогильного „Повість без назви”. Саме аналіз цієї повісті в аспекті парадигми хронотопного комплексу необхідно зробити для глибшого та всебічного розуміння функціонування хронотопу, як в романній прозі В. Підмогильного загалом, так і в його малій прозі. Аналіз образу міста в системі хронотопу видається доволі актуальним, бо своєрідність єдності простору і часу, яку прагне осмислити й відтворити автор крізь призму екзистенційного та духовного буття героїв, водночас є елементом авторської картини світу і втілює індивідуальну систему цінностей. До того ж, досі не був здійснений хронотопний аналіз не лише повістей, а й

романів В. Підмогильного. Отже, метою статті є аналіз образу міста Києва у хронотопній структурі „Повісті без назви”.

Для реалізації окресленої мети необхідно звернутись до літературознавчого терміну хронотоп. М. Бахтін визначав хронотоп „як вагомий взаємозв’язок часових і просторових відношень, художньо освоєних в літературі” [3, с. 234]. Двоплановість такого визначення у даному випадку закладає неминуче протиріччя у розумінні домінантного – просторового чи часового начал при їх нерозривності. На нечіткість терміну вказує зокрема Р. Козлов у своїй монографії, цілий розділ якої присвячено аналізу введеного М. Бахтіним терміну, подальшим його інтерпретаціям і використанням в літературознавстві [4, с. 26 – 48]. Н. Копистянська, аналізуючи термін хронотоп, підкреслює, що „термін містить у собі розуміння взаємозв’язку – методика встановлення зв’язків для осмислення цілості є основною в системі М. Бахтіна” [5, с. 229]. Акцентуючи увагу на способі встановлення зв’язку між категоріями простору і часу, дослідниця долучає ще один параметр – ритм: „У художньому творі... все відбувається у певному просторі (але це художній простір), у часі (і це художній час), проходить у якомусь ритмі (і це художній ритм)” [5, с. 222]. Як відомо, множина взаємопов’язаних елементів утворює систему, а отже взаємозв’язок простору і часу є системою; включення додаткових елементів у цю систему розширює її межі і дає змогу говорити про певний комплекс. У першу чергу, доречним є введення людини у систему відношень часу і простору, бо „саме людина є найбільш очевидним і довершеним випадком єдності часу і простору, просторовою репрезентацією часу” [6, с. 50]. Отже, введені додаткові елементи у взаємозв’язок простору і часу дають можливість розширити межі хронотопу до хронотопного комплексу, до структурних компонентів якого окрім часу і простору слід віднести рух, людину.

Вже з першого ж абзацу автор подає три універсалії хронотопного сенсу: конкретний герой Городовський, випадкове місцеперебування і душевний стан. Інтригуючи читача, автор поступово розгортає сюжет, в якому все спирається на прикмети чужого інтер’єру як примарного фактору, поступово долучаючи й різні прояви часу. Скориставшись з нагоди й певної рекомендації, герой опиняється в чужому місці й чужій квартирі. Пробувши тут лише годину, герой встигає осмислити й описати ніби для себе інтер’єр: „Побачив себе у чужій їдальні, чистій і дуже скромній. За ширмою праворуч стояло ліжко; буфет, чи, власне, сервант, що закривав те ліжко збоку, був застелений вишиваною серветкою виробу Укркуспрому (Українська кустарна промисловість – В.Б.), і така сама скатертину лежала на столі, об який спирався його лікоть. Крім двох дідівських портретів у темних рамках і кількох сучасних фотокарток, на стіні висів невеличкий олійний натюрморт – розрізаний кавун у товаристві огірків і помідорів. У кімнаті ліворуч, куди провадили другі двері, він відчув спальню з одним чи,

може, двома дитячими ліжками під білими ковдрами, а праворуч – кабінет хазяїна, цератову канапу з квітчастим килимком, сосновий стіл до письма і шафу книжок з золотом на коріннях” [7, с. 241 – 242].

Детальний опис місця, інтер’єру, чужої квартири стає валентним не лише до духовного стану героя, місце формує настрої, психічні порухи, викликає алузії та спогади: „Цей наївний затишок і глибока поміркованість обстановки огорнули Городовського ревним смутком” [7, с. 242]. Цей опис стає початком розгортання сюжету, загадкового й трагічного. Також ця інтродукція вводить у час, добу, її маркерами стають реальні примети епохи на межі двадцятих – тридцятих років. Але до 1934 року, коли столицю з Харкова перенесено до Києва, коли розпочалося так зване „уплотнення”, „квартирне питання”. А тут, бачте, і кабінет, і спальня, їдальня, хоч уплотнення мабуть вже розпочалось – у цій же квартирі є чужинець, викладач фізики Анатолій Петрович Пащенко. Саме той, котрий постукав до нового прибульця вже через годину.

З якимсь прихованим наміром Пащенко намагається випитати Городовського, як він потрапив до міста, до цієї квартири, чи довго затримається. Гама складових хронотопного комплексу поповнюється у В. Підмогильного не лише портретними замальовками героїв-протагоністів, але й відвертими конотаціями, емоційно-психологічними відтінками.

Архітектоніка повісті робить зворотній зигзаг, повертаючи читача до іншого часу й місця – у вагон поїзда Дніпропетровськ – Київ. Тут читач дізнається, що наш герой – газетяр, видно, талановитий, спеціаліст з теми реконструкції села, збірка його статей була ухвалена до друку. Отже, радісна перспектива появи книжки (і гонорару, який зміцнить його стан) приводить героя до видавництва у Києві. І тут, як і в романах В. Підмогильного, з’являється топос великого міста. Коротке перебування в Києві розраховано по годинах і хвиликах. До поїзда на Харків лишається дві-три години, і герой вирішує „поїхати просто за місто й повалятися самотою на траві. Радіючи з того, що Київ на такі притулки багатий, він перебрав їх усіх думкою і спинився на околицях Лук’янівки, де його вразила колись незвичайна свіжість повітря й соковита рослинність, що пашиє таким потужним духом землі, який відчутти можна хіба що в низинах Полтавщини. І він пішов за окривконком до зупинки четвертого номера” [7, с. 249].

Цей опус про Київ довоєнний, Київ, коли Лук’янівка була далеким передмістям „з потужним духом землі”, з конкретним номером трамваю. Тепер Лук’янівка – один з центрів столиці, загазований, багатолюдний, з „пробками” машин. Об’єднувальною рисою, а може навіть символом стає мотив пахоців, невід’ємний від місця перебування героя. Між дивним, загадковим запахом кімнати Пащенко і чудовою свіжістю повітря на Лук’янівці виникає певний зв’язок – це благодійний вплив на людину, проте тут є й нюанс: запах кімнати натякає, що тут

живуть інші люди, шляхетні й скромні. Це ті, що ще втримались в інших кімнатах квартири, куди випадково, як він каже, потрапив Городовський. Запах „впливає на формування екзистенційного простору українського тут-буття та допомагає інтерпретувати його модуси за принципом „від супротивного” [8, с. 131].

Отже, до буття, існування, екзистенцію людини долучається й фактор запаху, який впливає на характер рецепції, містить у собі багато відтінків сенсу й модальність сприймаючого. Харків'янин Городовський, однак, пристрасно любить Київ, особливо його осінь із „запашністю мрущого зела”. Запах – об'єднувальний символ ще й тому, що вказує на злиття місця і часу.

Топос Києва в „Повісті” опоетизований з особливою щілкою любов'ю. Серед численних прикмет міста, наприклад, романтизуються його горби. Ці горби не просто прикмета місцевості, на якій виросло чудове місто. Горби київські одухотворюються, ведуть думку письменника в глибини історії України. У своїй скарбниці художньої образності автор знаходить слова високої емоції: „Щось величне було в ній (осені – В.Б.) на сміливих схилах широких вулиць, що мов дрімали завжди під ударами копит і шелестом шин, зберігаючи невронено свою колишню дикість. Кам'яниці й брук, трамваї, авто не змогли подолати цих гордих горбів, що прийняли вагу міста не як тягар поразки, а як корону перемоги” [7, с. 249]. Це – Київ у плині часу, час теперішній, осінній і час – гордий, історичний.

В. Підмогильного приваблює топос великого міста. Урбаністичний дискурс досить широкий: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Ростов. Але насамперед - це Київ. Тут його художній зір не пропускає жодної дрібниці – від назв вулиць до номерів будинків і трамваїв. Усі ці прикмети живуть в часі, кожен об'єкт має чітко фіксовану позначку в окреслі часу доби. Як зазначає Р. Мних, „теоретично проблема топосу міста у літературі виникла та досліджувалась практично у часи античності, точніше з часу утвердження образу Риму...” [9, с. 64]. Автор статті, зіставляючи два типи зображення конкретного міста у І. Франка та Б. Шульца, визначає розбіжності двох художніх манер: „Для художнього світу Івана Франка проблема міфологізації є чужою: Франко ніколи, на відміну від Шульца, не абстрагується від предмету оповіді і зображення настільки, щоб створена дистанція була достатньою для виникнення міфологічної перспективи. Для Шульца ж міфологізація стає основою його дискурсу” [9, с. 72].

Художня манера В. Підмогильного в зображенні топосу міста, її методичні підвалини проходять десь посередині визначених вище манер. При глобальній конкретизації всіх прикмет – і просторових і часових – Підмогильний не лише очима свого героя, а й усією гамою його почуттів – свідомих і підсвідомих – відчуває й таїну міста, містичні прояви урбанізації. У місті, великому місті, з героями відбувається те, що

не могло б відбуватися на селі: раптові й незбагненні прояви почуттів, таємничі зустрічі, фантазмагорія снів та уявлень.

Отже, образ міста в хронотопному комплексі повісті В. Підмогильного характеризується топографічною визначеністю, предметною і соціальною наповненістю, точністю часового виміру. Загальне міське середовище доповнене різноманітними характеристиками, в першу чергу запаху, що виступає об'єднуючим чинником усіх структурних компонентів хронотопного комплексу: просторових образів міста і кімнати, часової координати, головного героя. На функціональному рівні творений автором образ міста створює ауру з чисельних проявів певного часу, доби; висвітлює душевний стан героя через зміну топосу; виявляє модальність автора, ставлення до героїв і ситуацій. Проведений аналіз одного із структурних компонентів хронотопного комплексу „Повісті без назви” засвідчує комплікативність загальної хронотопної структури твору, а тому подальші дослідження окремих її складових і природи їх зв'язків в межах цієї системи видаються доволі перспективними.

Список використаної літератури

- 1. Мовчан Р. В.** Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія / Раїса Мовчан. – К. : ВД „Стилос”, 2008. – 544 с.
- 2. Поліщук Я.** Топографіка міста // Ярослав Поліщук. Із дискурсів і дискусій. – Харків: „Акта”, 2008. – С. 117–150.
- 3. Бахтин М. М.** Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Михаил Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М. : „Художественная литература”, 1975. – С. 234–407.
- 4. Козлов Р. А.** Хронотопіка Франкових драм: теорія, практика, інтерпретація: монографія / Роман Козлов; ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 352 с.
- 5. Копистянська Н. Х.** Час / художній час: до питання про історію поняття і терміна / Н. Х. Копистянська // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Львів, 2008. – Вип. 44. – Ч. I. – С. 219–229.
- 6. Шупта-В'язовська О.** Проблеми вивчення художнього часу і простору у контексті літературознавчої термінології / О. Шупта-В'язовська // Історично-літературний журнал. – 2007. – № 13. – С. 49–54.
- 7. Підмогильний В. П.** Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; Ред. тому В. Г. Дончик. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с.
- 8. Іванишин П.** Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко / Петро Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – С. 131.
- 9. Мних Р.** „Дрогобич, Дрогобич...”: топос Дрогобича у творах Івана Франка та Бруно Шульца (фрагмент) / Роман Мних // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 64.

Бібік В. Б. Київ у системі хронотопного комплексу „Повісті без назви” В. Підмогильного

У статті аналізуються структура та способи творення образу міста Києва у повісті В. Підмогильного „Повість без назви”. Пропонується вивчення цього образу через хронотопний аналіз тексту. Наводиться теоретичне підґрунтя для здійснення такого аналізу. Вводиться поняття хронотопного комплексу, що об’єднує в собі, крім часу і простору, ще і рух, людину. Просторовий образ міста розглядається як один із компонентів хронотопного комплексу. Вивчається структурна наповненість кожного елементу хронотопного комплексу повісті, прослідковується їх взаємообумовленість і взаємозв’язок, аналізуються чинники, що детермінують цей зв’язок. Увага зосереджується на здатності просторового образу впливати на емоційно-психологічний стан головного героя. Наводиться ілюстративний текстовий матеріал для підтвердження пропонованих теоретичних припущень. Виокремлюються структуротворчі та змістотворчі функції образу Києва у повісті.

Ключові слова: хронотоп, хронотопний комплекс, образ міста.

Бибик В. Б. Киев в системе хронотопного комплекса „Повести без названия” В. Подмогильного

В статье анализируются структура и способы создания образа города Киева в повести В. Подмогильного „Повесть без названия”. Предлагается изучение этого образа через хронотопный анализ текста. Приводится теоретическое основание для осуществления такого анализа. Вводится понятие хронотопного комплекса, объединяющего в себе, кроме времени и пространства, еще и движение, человека. Пространственный образ города рассматривается как один из компонентов хронотопного комплекса. Изучается структурная наполненность каждого элемента хронотопного комплекса повести, прослеживается их взаимообусловленность и взаимосвязь, анализируются факторы, детерминирующие эту связь. Внимание сосредотачивается на способности пространственного образа влиять на эмоционально-психологическое состояние главного героя. Приводится иллюстративный текстовый материал для подтверждения предлагаемых теоретических предположений. Выделяются структурообразующие и смыслообразующие функции образа Киева в повести.

Ключевые слова: хронотоп, хронотопный комплекс, образ города.

Bibik V. B. Kyiv in the System of Chronotope Complex in V. Pidmohylny's „Povist bez Nazvy” (Untitled Story)

The article analyses the structure of the image of Kyiv and the ways of creating of this image in V. Pidmohylny's „Povist bez nazvy”. It is proposed to study this image by means of the chronotope analyses of the text. To enable such analyses theoretical points on spatio-temporal correlation are

provided. The notion of chronotope complex as the unity of space, time, person, motion, is introduced; its structural components are analysed. Spatial image of Kyiv is considered as one of the components of the chronotope complex. The structure of each component of the chronotope complex in V. Pidmohylny's work is examined, the interdependence and interconnection of the components within the chronotope complex are traced, factors determining such relations are also analysed. The main attention is paid to the ability of the spatial image of the city to influence the psychological and emotional condition of the main character of the story. Some excerpts from the text are presented to justify the suggested hypotheses. It is concluded that the image of the city in the chronotope complex of V. Pidmohylny's story is characterized by topographic precision, accuracy of time measurement, fullness of social and physical elements. The urban environment is complemented with different characteristics such as sound, smell which serve as unifying factors of all structural components of the chronotope complex: spatial images of the city and the room, temporal coordinate, the main character.

Key words: chronotope, chronotope complex, the image of city.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бисторова О. О.

УДК 821.161.2 – 31.09

С. О. Білокін

МІСТО ЯК ФЕНОМЕН СВІДОМОСТІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ РОМАНІ

Початок ХХ століття позначається швидкими темпами розвитку промисловості, через що суттєво збільшується і кількість міст. Науково-технічний прогрес та тотальна індустріалізація були основою для появи урбаністичної культури, в межах якої з'явилася й урбаністична література. „Місто – середовище культури та для культури, осмислення феномена міста та його ідеї мають виключну роль і значення в літературному процесі” [1, с. 339] – стверджує В. Г. Фоменко.

Для літературного процесу першої третини ХХ століття є характерним таке явище, як інтелектуалізація художньої літератури. Вона виявилася в глибокому взаємопроникненні літератури та філософії, що, у свою чергу, суттєво позначилося на характері зображення дійсності у творах художньої словесності, особливо таких її жанрів, як роман і драма.

Л. Стародубцева зазначає: „За доби модернізму урбанізується не лише ландшафт землі, не лише спосіб життя людства, а й думка